BRONZA DAVRI ILK SHAHARSOZLIK MADANIYATINING O‘RGANILISHI (JANUBIY O‘ZBEKISTON MISOLIDA)

G‘ulomqodirov Mag‘rurbek Bobomurod o‘g‘li
O‘zbekiston milliy unversiteti birinchi bosqich magistratura talabasi
+998910080219
magrurbekg@gmail.com
Doi: https://doi.org/10.5281/zenodo.20389344

Annotatsiya: Ushbu maqolada bronza davrida Janubiy O‘zbekiston hududida shakllangan ilk shaharsozlik madaniyatining vujudga kelishi, rivojlanish bosqichlari va arxeologik jihatdan o‘rganilishi tahlil qilinadi. Tadqiqot davomida qadimgi manzilgohlar, mudofaa inshootlari, hunarmandchilik markazlari hamda ijtimoiy-iqtisodiy taraqqiyot omillari ko‘rib chiqilgan. Shuningdek, Sopollitepa, Jarqo‘ton va boshqa yodgorliklar misolida bronza davri jamiyatining urbanizatsiya jarayonlari yoritilgan. Tadqiqot natijalari Janubiy O‘zbekiston hududida ilk shahar madaniyatining shakllanishi Markaziy Osiyo sivilizatsiyasi tarixida muhim o‘rin tutganligini ko‘rsatadi.

Kalit so‘zlar: bronza davri, ilk shaharsozlik, Janubiy O‘zbekiston, arxeologiya, urbanizatsiya, Sopollitepa, Jarqo‘ton, qadimgi manzilgohlar, madaniy taraqqiyot, sivilizatsiya.

Аннотация: В данной статье анализируются особенности формирования, этапы развития и археологическое изучение ранней городской культуры бронзового века на территории Южного Узбекистана. В ходе исследования рассматриваются древние поселения, оборонительные сооружения, ремесленные центры и социально-экономические факторы развития общества. На примере археологических памятников Сапаллитепа, Джаркутан и других раскрываются процессы урбанизации общества бронзового века. Результаты исследования показывают, что формирование ранней городской культуры Южного Узбекистана занимало важное место в истории цивилизации Центральной Азии.

Ключевые слова: бронзовый век, ранняя городская культура, Южный Узбекистан, археология, урбанизация, Сапаллитепа, Джаркутан, древние поселения, культурное развитие, цивилизация.

Abstract: This article examines the formation, developmental stages, and archaeological study of early urban culture during the Bronze Age in Southern Uzbekistan. The research focuses on ancient settlements, defensive structures, craft centers, and socio-economic factors that contributed to early urban development. Using examples such as Sapallitepa, Jarkutan, and other archaeological sites, the article highlights urbanization processes within Bronze Age societies. The findings demonstrate that the emergence of early urban culture in Southern Uzbekistan played a significant role in the history of Central Asian civilization.

Keywords: Bronze Age, early urban culture, Southern Uzbekistan, archaeology, urbanization, Sapallitepa, Jarkutan, ancient settlements, cultural development, civilization.

Kirish

Bronza davri insoniyat tarixida ijtimoiy, iqtisodiy va madaniy taraqqiyotning yangi bosqichi sifatida alohida ahamiyat kasb etadi. Aynan shu davrda insonlar oddiy qishloq jamoalaridan murakkab ijtimoiy tuzilishga ega bo‘lgan yirik aholi manzilgohlariga o‘ta boshlaganlar. Bu jarayon esa ilk shaharsozlik madaniyatining yuzaga kelishiga asos bo‘lgan. Dastlabki shahar markazlari nafaqat yashash hududi, balki hunarmandchilik, savdo, diniy marosimlar va boshqaruv tizimlarining shakllanish o‘choqlariga aylangan.

Markaziy Osiyo hududi, xususan Janubiy O‘zbekiston bronza davrida qadimgi sivilizatsiyalar rivojlangan muhim geografik hududlardan biri hisoblanadi. Ushbu mintaqaning tabiiy-geografik sharoiti, sug‘orma dehqonchilik uchun qulay imkoniyatlari hamda savdo yo‘llari bilan bog‘liqligi bu yerda ilk shahar madaniyatining shakllanishiga zamin yaratgan. Arxeologik tadqiqotlar natijasida aniqlangan yodgorliklar Janubiy O‘zbekiston hududida bronza davridayoq murakkab ijtimoiy munosabatlar, ishlab chiqarish faoliyati va urbanizatsiya jarayonlari mavjud bo‘lganini tasdiqlaydi.

Janubiy O‘zbekiston hududida olib borilgan arxeologik qazilmalar natijasida aniqlangan Sopollitepa, Jarqo‘ton va boshqa yodgorliklar bronza davri jamiyatining rivojlanish darajasi haqida muhim ilmiy ma’lumotlar beradi. Ushbu yodgorliklarda turar joylar, mudofaa devorlari, xo‘jalik inshootlari, ibodat maskanlari hamda hunarmandchilik izlarining topilishi bu hududda ilk shahar elementlari shakllanganligini ko‘rsatadi. Ayniqsa, shaharsozlikning dastlabki ko‘rinishlari aholining mehnat taqsimoti, boshqaruv tizimi va iqtisodiy faoliyatining murakkablashuvi bilan chambarchas bog‘liq bo‘lgan.

Bugungi kunda bronza davri ilk shaharsozlik madaniyatini o‘rganish arxeologiya fanining dolzarb yo‘nalishlaridan biri hisoblanadi. Chunki ushbu tadqiqotlar orqali qadimgi jamiyatlarning shakllanish qonuniyatlari, sivilizatsiya taraqqiyoti bosqichlari va tarixiy-madaniy merosning kelib chiqishi chuqurroq anglanadi. Shu nuqtai nazardan, Janubiy O‘zbekiston misolida bronza davri ilk shaharsozlik madaniyatining o‘rganilishi nafaqat mintaqa tarixini, balki butun Markaziy Osiyo sivilizatsiyasining rivojlanish jarayonlarini yoritishda muhim ilmiy ahamiyat kasb etadi.

Asosiy qism

Janubiy O‘zbekistonda bronza davri ilk shaharsozlik madaniyatining shakllanish omillari: Bronza davri insoniyat taraqqiyoti tarixida ishlab chiqarish, ijtimoiy munosabatlar va aholi joylashuv tizimining murakkablashuvi bilan tavsiflanadigan muhim bosqich hisoblanadi. Markaziy Osiyo hududida, xususan Janubiy O‘zbekistonda ushbu davr miloddan avvalgi III ming yillik oxiri – II ming yillik o‘rtalariga to‘g‘ri keladi. Aynan shu davrda dastlabki shahar elementlari shakllanib, aholi punktlari oddiy qishloq manzilgohlaridan murakkab tuzilgan markazlarga aylana boshlagan.

Janubiy O‘zbekistonning geografik joylashuvi ilk shaharsozlik rivojlanishiga sezilarli ta’sir ko‘rsatgan. Surxondaryo vohasi qadimdan suv manbalari, unumdor yerlar va transport yo‘llariga yaqin hudud sifatida ajralib turgan. Sug‘orma dehqonchilikning rivojlanishi ortiqcha mahsulot ishlab chiqarilishiga olib kelgan va bu aholi sonining o‘sishi hamda mehnat taqsimotining shakllanishiga zamin yaratgan.

Ilk shaharlar paydo bo‘lishining asosiy omillaridan biri hunarmandchilikning dehqonchilikdan ajralib chiqishi hisoblanadi. Bronza davrida metallga ishlov berish, kulolchilik, qurilish va to‘qimachilik rivojlangan. Bu esa iqtisodiy faoliyatning murakkablashuviga hamda shahar markazlari paydo bo‘lishiga sabab bo‘lgan.

Sopollitepa – Janubiy O‘zbekistondagi ilk urbanistik markazlardan biri: Janubiy O‘zbekistondagi bronza davri ilk shaharsozligini o‘rganishda Sopollitepa yodgorligi alohida o‘rin egallaydi. Ushbu yodgorlik Surxondaryo viloyatida joylashgan bo‘lib, XX asrning

1969–1974-yillarida akademik Asqarov A. A. boshchiligidagi ekspeditsiyalar tomonidan tadqiq qilingan.

Sopollitepa bronza davrining rivojlangan dehqonchilik manzilgohi sifatida tavsiflanadi. Arxeologik qazishmalar natijasida to‘g‘ri rejalashtirilgan turar joylar, ichki hovlilar, omborxonalar hamda himoya devorlari aniqlangan. Bu esa mazkur manzilgoh oddiy qishloq emas, balki urbanistik belgilarni o‘zida mujassam etgan markaz bo‘lganligini ko‘rsatadi.

Sopollitepa hududidan topilgan sopol buyumlar, bronza qurollar, mehnat vositalari va xo‘jalik anjomlari iqtisodiy faoliyatning rivojlanganligini ko‘rsatadi. Bundan tashqari, topilmalar aholi o‘rtasida kasbiy ixtisoslashuv mavjud bo‘lganini tasdiqlaydi.

Sopollitepaning me’moriy tuzilmasi markazlashgan rejalashtirish elementlariga ega bo‘lib, bu esa ilk shahar boshqaruvi va hududiy tashkil etish tizimining shakllanganligini anglatadi.

Jarqo‘ton – bronza davri shahar madaniyatining yuqori bosqichi: Janubiy O‘zbekistonda bronza davri shaharsozligining rivojlangan namunasi sifatida Jarqo‘ton yodgorligi e’tirof etiladi. Ushbu yodgorlik 1973–1982-yillarda arxeologik jihatdan keng o‘rganilgan.

Jarqo‘ton yodgorligi Sopollitepaga nisbatan murakkabroq tuzilishga ega bo‘lgan. Bu yerda markaziy qism, turar joylar, diniy marosim hududlari va ishlab chiqarish zonalari mavjudligi aniqlangan.

Arxeologlar tomonidan aniqlangan ibodat majmuasi Jarqo‘ton aholisi orasida diniy qarashlar va ijtimoiy boshqaruv tizimi shakllanganligini ko‘rsatadi. Bu holat esa shahar madaniyatining rivojlanish darajasini ifodalaydi.

Jarqo‘tondan topilgan metall eritish qoldiqlari, kulolchilik pechlari va ishlab chiqarish vositalari iqtisodiy ixtisoslashuvning mavjudligini ko‘rsatadi. Hunarmandchilikning rivojlanishi esa shahar markazining iqtisodiy barqarorligini ta’minlagan.

Shuningdek, yodgorlikdan topilgan ayrim buyumlar qo‘shni hududlar bilan almashinuv munosabatlari mavjud bo‘lganini ko‘rsatadi. Bu esa Janubiy O‘zbekistonning bronza davrida mintaqalararo madaniy va iqtisodiy aloqalarda faol ishtirok etganligini bildiradi.

Bronza davri urbanizatsiyasi va uning tarixiy ahamiyati: Bronza davri urbanizatsiyasi insoniyat tarixida yangi ijtimoiy tizimlarning shakllanishiga olib kelgan muhim jarayonlardan biri hisoblanadi. Janubiy O‘zbekiston misolida ushbu jarayon qishloq xo‘jaligining rivojlanishi, ortiqcha mahsulot ishlab chiqarilishi, mehnat taqsimoti va markazlashgan boshqaruv tizimining paydo bo‘lishi bilan bog‘liq bo‘lgan.

Arxeologik ma’lumotlarga ko‘ra, bronza davri oxiriga kelib aholining joylashuv tizimi murakkablashgan va markazlashgan aholi punktlari shakllangan. Bu esa keyingi davrlarda qadimgi davlatlar va shahar sivilizatsiyalarining paydo bo‘lishiga asos yaratgan.

Janubiy O‘zbekiston hududida shakllangan ilk shahar madaniyati nafaqat mahalliy tarix, balki butun Markaziy Osiyo sivilizatsiyasi taraqqiyotida muhim bosqich hisoblanadi. Ushbu jarayonlarni o‘rganish bugungi kunda ham arxeologiya fanining dolzarb yo‘nalishlaridan biri bo‘lib qolmoqda.

Shunday qilib, Sopollitepa va Jarqo‘ton yodgorliklari asosida Janubiy O‘zbekistonda bronza davridayoq ilk urbanistik tizimlar shakllanganligi, ijtimoiy va iqtisodiy taraqqiyotning yangi bosqichi yuzaga kelganligi ilmiy jihatdan asoslanadi.

Metodlar: Mazkur tadqiqotda bronza davri ilk shaharsozlik madaniyatini Janubiy O‘zbekiston misolida o‘rganish uchun tarixiy-qiyosiy, arxeologik tahlil, manbashunoslik hamda ilmiy umumlashtirish metodlaridan foydalanildi. Tadqiqotning asosiy manbalarini Janubiy O‘zbekiston hududida olib borilgan arxeologik qazishmalar natijalari, ilmiy monografiyalar, akademik maqolalar va arxeologik hisobotlar tashkil etadi.

Tadqiqot obyekti sifatida bronza davriga oid Janubiy O‘zbekiston yodgorliklari, xususan Surxondaryo vohasida joylashgan Sopollitepa va Jarqo‘ton manzilgohlari tanlandi. Ushbu yodgorliklar Markaziy Osiyodagi ilk urbanistik jarayonlarni o‘rganishda muhim ilmiy ahamiyatga ega hisoblanadi.

Bronza davri bo‘yicha Janubiy O‘zbekiston hududida tizimli arxeologik tadqiqotlar XX asrning ikkinchi yarmida faol olib borila boshlandi. Ayniqsa, 1969–1974-yillarda o‘tkazilgan qazish ishlari davomida Sopollitepa yodgorligi o‘rganilib, bu yerda dehqonchilik, hunarmandchilik va rejalashtirilgan aholi joylashuvi mavjudligi aniqlangan. Keyinchalik 1973–1982-yillarda Jarqo‘ton hududida olib borilgan tadqiqotlar bronza davri urbanizatsiyasi masalasini yanada chuqurlashtirdi.

Tadqiqot davomida arxeologik topilmalarni stratigrafik tahlil qilish, me’moriy tuzilmani o‘rganish, xo‘jalik faoliyati elementlarini aniqlash hamda boshqa Markaziy Osiyo bronza davri madaniyatlari bilan qiyoslash usullaridan foydalanildi.

Natijalari: Tadqiqot natijalari shuni ko‘rsatdiki, bronza davrida Janubiy O‘zbekiston hududi Markaziy Osiyoda ilk shahar madaniyatlari shakllangan markazlardan biri bo‘lgan.

Sopollitepa yodgorligi miloddan avvalgi taxminan XVIII–XV asrlarga oid bo‘lib, bu yerda mudofaa devorlari bilan o‘ralgan rejalashtirilgan turar joy majmuasi aniqlangan. Qazilmalar davomida turar joylar, xo‘jalik xonalari, don saqlash inshootlari va hunarmandchilik buyumlari topilgan. Ushbu topilmalar aholi o‘rtasida mehnat taqsimoti va xo‘jalikning murakkablashganligini ko‘rsatadi.

Jarqo‘ton yodgorligi esa bronza davri urbanizatsiyasining yanada rivojlangan bosqichini aks ettiradi. Tadqiqotlar natijasida markaziy ibodat majmuasi, ma’muriy hududlar, turar joy sektorlarining mavjudligi aniqlangan. Jarqo‘ton hududidan metall ishlov berish, kulolchilik va boshqa hunarmandchilik faoliyatiga oid topilmalar aniqlangan.

Arxeologik materiallar asosida bronza davrida Janubiy O‘zbekiston aholisi sug‘orma dehqonchilik bilan shug‘ullangani, aholi sonining ortgani va iqtisodiy ixtisoslashuv yuzaga kelgani aniqlangan. Aynan shu omillar ilk shahar markazlarining shakllanishiga sabab bo‘lgan.

Topilmalar shuni ham ko‘rsatadiki, ushbu hudud qadimgi Sharq sivilizatsiyalari bilan ma’lum darajada aloqada bo‘lgan. Ayrim sopol buyumlar va me’moriy elementlar hududlararo madaniy almashinuv mavjudligini ko‘rsatadi.

Muhokama: Olingan natijalar Janubiy O‘zbekiston hududida bronza davrida shaharsozlik jarayoni tasodifiy emas, balki iqtisodiy va ijtimoiy rivojlanish natijasida yuzaga kelganligini tasdiqlaydi.

Ilmiy adabiyotlarda urbanizatsiya jarayonining boshlanishi turlicha talqin qilinadi. Ayrim tadqiqotchilar ilk shaharlarning paydo bo‘lishini faqat iqtisodiy omillar bilan bog‘lasa, boshqa olimlar diniy markazlar va boshqaruv tizimlarining shakllanishini asosiy omil sifatida ko‘rsatadi. Janubiy O‘zbekiston misolida esa ushbu omillar bir-biri bilan uzviy bog‘liq holda rivojlangan.

Sopollitepa va Jarqo‘ton materiallari shuni ko‘rsatadiki, bronza davri jamiyatida markazlashuv, ijtimoiy tabaqalanish va kasbiy ixtisoslashuv mavjud bo‘lgan. Bu esa shahar madaniyatining muhim belgilaridan hisoblanadi.

Shuningdek, mazkur yodgorliklar Markaziy Osiyoda sivilizatsiya jarayonlari faqat tashqi ta’sir natijasida emas, balki mahalliy taraqqiyot asosida ham shakllanganligini ko‘rsatadi. Bu holat Janubiy O‘zbekistonning qadimgi tarixdagi o‘rnini yanada kuchaytiradi.

Adabiyotlar tahlili: Bronza davri ilk shaharsozlik madaniyatini o‘rganish bo‘yicha Janubiy O‘zbekiston hududida olib borilgan ilmiy tadqiqotlar Markaziy Osiyo arxeologiyasining muhim yo‘nalishlaridan biri hisoblanadi. Ushbu mavzuning shakllanishi va rivojlanishida mahalliy hamda xorijiy olimlarning ilmiy ishlari alohida o‘rin tutadi. Adabiyotlar tahlili shuni ko‘rsatadiki, bronza davri urbanizatsiyasi masalalari dastlab

yodgorliklarni aniqlash va tavsiflash bosqichidan boshlab, keyinchalik ularning ijtimoiy-iqtisodiy mazmunini tahlil qilish darajasigacha rivojlangan.

Janubiy O‘zbekiston bronza davri yodgorliklarini ilmiy jihatdan tizimli o‘rganishda akademik Asqarov A. A. ning ishlari muhim o‘rin egallaydi. Olimning 1977-yilda nashr etilgan “Drevnezemledelcheskaya kultura Yujnogo Uzbekistana” asarida Surxondaryo hududidagi qadimgi dehqonchilik madaniyatlari, ularning xo‘jalik tizimi va manzilgoh tuzilishi keng tahlil qilingan. Muallif Sopollitepa materiallari asosida Janubiy O‘zbekistonda bronza davrida rivojlangan dehqonchilik mavjud bo‘lganligini ilmiy asoslab bergan. Asqarov tadqiqotlari urbanizatsiya jarayonini dehqonchilik, hunarmandchilik va aholi zichlashuvi bilan bog‘lab tushuntiradi.

A. Asqarovning keyingi tadqiqotlari, xususan “O‘zbekiston tarixi (eng qadimgi davrdan milodiy VII asrgacha)” (1994) asarida bronza davri shaharsozligining umumiy tarixiy tavsifi berilgan. Ushbu asarda Sopollitepa va Jarqo‘tonning nafaqat mahalliy, balki butun Markaziy Osiyo tarixidagi o‘rni yoritilgan. Muallif bronza davrida jamiyatning murakkablashuvi va mehnat taqsimotining kuchayishi natijasida ilk shahar markazlari shakllangan degan xulosani ilgari suradi.

Bronza davri urbanizatsiyasini mintaqaviy darajada tadqiq etgan olimlardan biri Masson V. M. hisoblanadi. Uning “Drevniye zemledeltsy Sredney Azii” (1971) nomli asarida Markaziy Osiyoda qadimgi dehqonchilik madaniyatlarining paydo bo‘lishi va rivojlanishi tahlil qilingan. Muallif ilk shahar madaniyatining shakllanishini sug‘orma dehqonchilik tizimlari bilan bog‘laydi va Janubiy O‘zbekistonni qadimgi agrar markazlardan biri sifatida baholaydi.

Markaziy Osiyo bronza davri sivilizatsiyalarini o‘rganishda Sarianidi V. I. ning ilmiy ishlari ham muhim manbalardan hisoblanadi. Uning “Margiana and Protourban Civilization” (1990) asarida proto-shahar tushunchasi ilmiy muomalaga kiritilib, bronza davridagi shahar madaniyatining ilk bosqichlari yoritilgan. Sarianidi Janubiy Turkmaniston va Janubiy O‘zbekiston hududlarini yagona madaniy hudud sifatida ko‘rib chiqib, ular o‘rtasidagi iqtisodiy va madaniy aloqalarni tahlil qiladi.

Mahalliy arxeologiya maktabining zamonaviy vakillaridan biri Shirinov T. Sh. o‘zining “Bronza davri arxeologiyasi” (2008) asarida bronza davriga oid yodgorliklarni o‘rganish metodologiyasi va yangi ilmiy yondashuvlarni ishlab chiqqan. Muallif stratigrafik tahlil, topografik kuzatish va moddiy madaniyat elementlari asosida urbanistik jarayonlarni tushuntiradi.

Shuningdek, Rtveladze E. V. ning “Sivilizatsiyalar chorrahasi: O‘zbekiston tarixi” (2013) asarida O‘zbekiston hududining qadimgi sivilizatsiyalar rivojidagi strategik o‘rni yoritilgan. Muallif Janubiy O‘zbekiston hududidagi bronza davri manzilgohlarini Sharq va Markaziy Osiyo madaniy aloqalari kontekstida tahlil qiladi.

Adabiyotlar tahlili natijalari shuni ko‘rsatadiki, bronza davri ilk shaharsozlik madaniyati bo‘yicha mavjud ilmiy ishlarda urbanizatsiyaning iqtisodiy, ijtimoiy va madaniy omillari turlicha talqin qilingan bo‘lsa-da, barcha tadqiqotchilar Janubiy O‘zbekiston hududining Markaziy Osiyodagi ilk shahar markazlari shakllanishidagi muhim o‘rnini e’tirof etadi. Shu bilan birga, hozirgi davrda yangi arxeologik metodlar va zamonaviy ilmiy yondashuvlar asosida ushbu masalani yanada chuqurroq o‘rganish zarurati saqlanib qolmoqda.

Xulosa

Tadqiqot natijalariga ko‘ra, bronza davrida Janubiy O‘zbekiston hududi Markaziy Osiyodagi ilk urbanistik markazlardan biri sifatida shakllangan. Sopollitepa va Jarqo‘ton

yodgorliklari hududda murakkab xo‘jalik tizimi, me’moriy rejalashtirish, ijtimoiy tabaqalanish va boshqaruv elementlari mavjud bo‘lganligini ko‘rsatadi.

Bronza davri ilk shaharsozlik madaniyatining o‘rganilishi qadimgi jamiyatlar taraqqiyotini anglash, Markaziy Osiyo sivilizatsiyasining shakllanish bosqichlarini aniqlash hamda tarixiy-madaniy merosni ilmiy asosda baholashda muhim ahamiyat kasb etadi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Asqarov A. A. O‘zbekiston tarixi (eng qadimgi davrdan milodiy VII asrgacha). – Toshkent: O‘qituvchi, 1994.
2. Asqarov A. A. Drevnezemledelcheskaya kultura Yujnogo Uzbekistana. – Tashkent: Fan, 1977.
3. Shirinov T. Sh. Bronza davri arxeologiyasi. – Toshkent, 2008.
4. Masson V. M. Drevniye zemledeltsy Sredney Azii. – Moskva: Nauka, 1971.
5. Rtveladze E. V. Sivilizatsiyalar chorrahasi: O‘zbekiston tarixi. – Toshkent, 2013.
6. Sarianidi V. I. Margiana and Protourban Civilization. – Moscow, 1990.
7. Xo‘jayov T. K. Markaziy Osiyo qadimgi shaharsozligi. – Toshkent, 2010.